

Günümüzde Polemik Konusu Yapılarak Tartışılan Kabir Azabının Hadislerdeki Dayanağı*

Saffet SANCAKLI**

Özet: Kabir hayatı ve azabı, geçmişten günümüze sürekli merak edilen ve üzerinde birçok tartışmaların yapıldığı konulardan birisidir. Günümüzde de bu konu gündeme gelmekte ve bazı kişiler kabir hayatını kabul etmekle beraber kabir azabını reddetmektedirler. Bu çalışmamızda kabir azabını reddedenlerin söylemlerini, iddialarını çürütücü mahiyette ayet-i kerimelerden ve özellikle de hadis-i şeriflerden deliller getirmek suretiyle ehl-i sünnet görüşünü ortaya koymaya çalışacağız. Konuyu branşımız olan hadisler bağlamında daha geniş bir yelpazede ele alıp incelemeye çalışacağız. Aynı zamanda tarihi süreç içerisinde kabir azabıyla ilgili bazı âlimlerin görüşlerine de yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kabir, hadis, azab, polemik.

The Ground In The Hadith Of Grave Punishment Discussed Today In A Polemical Way

Abstract: The grave life and the punishment are the subjects that constantly revoke curiosity from the past to present, and on which many debates have been made. Today, this issue is still popular and some people accept the grave life, but reject the punishment. In this work we will bring the evidence from the verses, especially the hadith-i sheriffes, which refute the rhetoric of rejecting the grave punishment and will present the view of Ahl-i Sunnah. We will try to examine and study the subject in a broader sense in the context of hadiths which is our speciality. At the same time, we will include the views of some scholars related to the grave punishment during the historical process.

Key words: Grave, hadith, punishment, polemic.

I-Kabir Azabına Genel Bir Bakış

Semavi Dinlerin tamamında ve Beşeri Dinlerin birçoğunda ahiret inancı mevcuttur. Ölümden sonraki hayatın bir parçası olan kabir azabı, günümüz ortamında tartışma konusu yapılan konular arasında yer almaktadır. Bununla be-

* Bu makale, 2-3 Mayıs 2018 tarihinde Malatya'da düzenlenen 21. Asırda İslam Dünyasının Görünümü temalı ikinci Uluslararası İslam ve Yorum Sempozyumu'nda sunulan tebliğimizden makaleye dönüştürülerek hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

raber pek çok İslami konu da, ulu orta sağlam bir dayanağı-delili olmadan reddedilerek inkâr edilmektedir. Bu bağlamda kader, mucize, kabir azabı, şefaât, miraç gibi asırlarca İslam âlimlerinin reddetmediği bu tür konular bugün inkâr edilerek insanların zihinlerinde dine karşı bazı şüpheler uyandırılmaktadır. Modernizmin yoğun bir şekilde etkisinin yaşandığı günümüzde bu tür görüşlerin yerli olduğunu veya ithal olmadığını söyleyemeyiz. Çünkü bizim geleneğimizde, anlayışımızda bu tür anlayışların yerinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Aynı zamanda tutarlılığının ve dayanağının olmadığını da ifade etmek isteriz.

Buradaki mesele, birinci derecede kabir hayatının varlığı, ikinci aşamada da kabirde azabın olup olmayacağı meselesidir. Kabir hayatının varlığını hemen hemen herkes kabul etmekte, kabir azabı konusu ise günümüzde polemik konusu edilmekte ve bazıları tarafından reddedilmektedir. Gerekçeleri ise akli olup, hesap, mizan olmadan azabın olmasının uygun olmayacağı sonucuna varılmaktadır. Halbuki bu anlayış ve yaklaşım tarzı şu açıdan da yanlış görülmektedir. İçinde yaşadığımız dünya hayatında bazı insanlara veya işledikleri suçlardan dolayı bazı kavimlere ceza verildiğini bilmekteyiz. Özellikle helak edilen kavimlerden çokça bahsedilmektedir. Dolayısıyla onların mantığına göre hareket edilmiş olursa dünya hayatında hesap ve mizan olmadan kimseye ceza verilmesi gerekirdi. Başka bir husus da gayb âlemiyle, metafizik dünya ile ilgili meseleleri rasyonalist bir yaklaşımla halletme yoluna gidilmesi hatası yapılmaktadır. Halbuki dini meseleler, birinci derecede nakli delillere dayanmaktadır. Günümüzde pek çok dini mesele de akıl ön plana çıkarılarak akıl ve duyuların ürettiği bilgilerle değil, kitap ve sahih hadislerin ortaya koyduğu bilgilerle hareket edilmesi elzemdir.

İnsanların kabir hayatının keyfiyeti ve mâhiyeti konusunda nassların verdiği bilginin dışında bir malumatları yoktur. Daha doğrusu kabir hayatının keyfiyeti ve mâhiyeti meçhuldür. Bu mesele, daha çok iman ve itikat konusudur.¹ İslâm'da âhiret gününe ve o günde meydana gelecek şeylere iman etmek gerekli olduğu gibi, âhiret gününden önce olan kıyamet alâmetlerine ve ruhun kabzedilmesinden kıyamet gününe kadar sürecek olan 'berzah âlemine' inanmak da vaciptir. Âhirete iman, kitap ve sünnette bu konularda zikredilenlere inanmayı da içine alır. Çünkü berzah meseleleri, kabir nimeti ve azabı, kabir suâli, kabirden kalkış ve bunu takip eden şeylerin hepsi gayba iman konularındandır. Kur'ân-ı

---

¹ Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, 5. Baskı, Marifet Yay., İst. 2002, s. 231-231.

Kerîm ise gayba iman etmenin' mü'minlerin vasıflarından biri olduğunu bildiriyor. Öyleyse ruhun kabzedilmesi ve kabir ahvâli gibi konularda sahih şer'î naslarla sabit olan hususlara inanmak 'âhirete iman' esasına dâhildir.²

II-Günümüzde Kabir Azabı Tartışmaları

Geçmişte bazı ehl-i sünnet dışı mezhepler olduğu gibi, günümüzde de bazı kişiler, kabir azabının olmayacağını; zira Kur'ân'a göre kabir azabının olmadığını; bu konudaki rivayetlerin ise uydurma olduğunu savunmaktadır. Bu kişilerden biri de, bu alanda "*Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?*" adıyla bir kitap kaleme almış olan Mehmet Okuyan'dır. Okuyan, konuyu daha çok ayetler ışığında ele almış; bu konudaki rivayetlerin ise uydurma olduğunu ifade etmiştir. Okuyan, kitabında özetle; Kur'ân'a göre hayat, dünya ve âhiret olmak üzere iki çeşit olduğu için azap da dünya ve ahirette olmak üzere iki çeşittir. Ölülere hiçbir şey işittirilmeyeceği ve onlardan hiçbir şey duyulamayacağı Kur'ân'da açıkça ortaya konulmuştur. Buna rağmen, geçmiş kültürlerin etkisinde oluştuğunu düşündüğümüz ve güvenilirlikleri son derece problemli olan rivayetleri esas alarak, ölmüş insanların kabirde cezalandırılmasına veya mükâfatlandırılmasına inanmak Kur'ân'a uygun bir kabul değildir, demektedir.³

İslâm âlimleri, hangi âyetlerin kabir azabına işaret ettiği ve azabın bedene mi yoksa ruha mı olacağı gibi hususlarda ihtilaf etmişlerdir, ancak en azından âlimler arasında kabir azabını toptan reddeden kimse olmamıştır. Dolayısıyla Okuyan'ın ulaştığı bu kanaatin tenkide açık olduğunu söyleyebiliriz.⁴

Okuyan'a cevap mahiyetinde yazılmış bir makalede şöyle denilmektedir: Madem ki, ölüm ötesi gaybî bir alandır; o halde niçin gaybî alana dair kesin bilgiye sahipmiş gibi konuşulmaktadır? Ayrıca bir taraftan "Ölüm ile ba's arasında geçen zaman içerisinde ruhlara dünyadaki amellerine göre kısmen mükâfat veya mücazat görürler." diyenlerin hiçbir delile dayanmadıkları ifade edilirken, diğer taraftan "kabirde azap da yoktur mükâfat da" görüşünün Kur'ân'a dayandığı söylenmekte; ama öte yandan da "Gerçeği Allah bilir." denilmektedir. Okuyan,

² Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, Konya 2005, s. 22-23.

³ Okuyan, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?*, Etüt Yayınları, Samsun 2007. s. 444.

⁴ Okuyan'a cevap teşkil eden şu makaleye bakılabilir. Öztürk, Muzaffer, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Yok mu?", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 8, sayı:1, Ocak-Haziran 2008, s. 253-271.

sadece Kur'an'a dayandığını söylemiş olsa da, aslında bu görüş kendine mahsus, kendisini ilgilendiren kişisel bir görüştür.⁵

Bizce kabirde azabı ve mükâfatla ilgili onlarca hadisi bir çırpıda inkâr etmek, reddetmek ilmi bir anlayış değildir. Oysa bu hadislerin hemen hemen tamamı Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.

III-Kabir Hayatı/ Berzah Alemi ve Kabir Azabı

Kabir, Arapça bir kelime olup, "insanın ölümden sonra defnedildiği yer" anlamına gelmekte, çoğulu "kubûr" dur. Aynı anlamda "makbera", "mekâbir", "makbûre" kelimeleri de kullanılmaktadır.⁶ Berzah kelimesi ise, lügatte "iki şey arasına giren engel, mânia, ayırıcı hudut gibi manalara gelmekte olup çoğulu "berâzih" tir. Bu anlamıyla "ölümle-hayat, Âhiret ile dünya arasına giren perde, engel" manasına gelmektedir.⁷ Kabir ve Berzah kelimelerinin Kur'an'daki, ıstılah manaları da lügat manasıyla aynıdır ve "insanın öldükten sonra defnedileceği yer" anlamına gelmektedir.⁸ Hasan Basrî (ö.110/728), "Berzah, sizinle âhiret arasındaki şu kabirlerdir." sözünü nakleder.⁹

Berzah hayatında - her ne kadar ceset de ruhla birlikte azap ya da nimete iştirak ediyorsa da -bazı parçaları hariç- çoğunlukla cesetler çürümüş olup ruhlar baki olduğundan bu âleme "âlem-i ervah" yani ruhlar âlemi ismi de verilmektedir.¹⁰ Bu hayata berzah'tan başka dünya ile âhiret arasındaki 'geçiş alanı' veya 'tampon bölge' demek de mümkündür.

Bizim inancımıza göre her canlı ölümü mutlaka tadacaktır. Ölüm ile kıyamet arasında yaşanılacak olan berzah âlemi, İnsanoğlunun çıkmış olduğu uzun ahiret yolculuğunun bir parçasıdır. Kabir, âhiret hayatının başlangıcıdır. Ruhlar âleminde yaratılan insan, doğumla birlikte dünyaya teşrif etmektedir. Yine aynı şekilde ölüm dediğimiz olayla dünya hayatını terk etmekte, bilahare berzah âlemi başlamakta ve orada kıyamet beklenmektedir. Kıyametle birlikte sonsuz

⁵ Öztürk, agm., s. 254.

⁶ Bk. İbn Manzur, Ebu Fadl Cemâleddin Muhammed b. Manzur el-Mısri, *Lisanu-l Arab*, VII, 376-377, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1990, VII, 376-377.

⁷ İbn Manzur, *age*, II, 585.

⁸ Oğan, Kasım, *Kabir hayatıyla ilgili rivayetlerin tespit tahric ve değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı, Konya, 2010 s. 5.

⁹ Mücâhid b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, Ebü'l-Haccâc, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî'l-Hadîs, Mısır, 1989, s. 488.

¹⁰ Toprak, *age*, s. 46.

âlem olan ahiret âlemi başlayacaktır. Kabir hayatı, insanın ölümünden başlayarak yeniden diriltileceği güne kadar kalacağı, geçici bir bekleme yeridir. Kendine mahsus şart ve özellikleri söz konusudur. İşte bu süreçlerden sadece birisi ve gayb âleminin içerisinde yer alan kabir hayatı gerçekleşmektedir. Bu hayatın varlığını, mahiyetini ve gerçekliğini nakli deliller bize kesin olarak haber vermektedir.

Ölü kişinin kabirdeki durumu, onun imanına ve dünyada iken işlediği amellerine göre değişecektir. Hadis-i şeriflerin açıklamalarına göre kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe, ya da cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır. Eğer dünyadayken kişinin imanı varsa ve cenneti kazandıracak ameller yaptıysa kabir onun için cennet bahçelerinden bir bahçe; aksi takdirde cehennem çukurlarından bir çukur olacak¹¹, dolayısıyla kabirde azap görecektir.

Kabir hayatı dediğimiz zaman çoğunlukla “kabir suali”, “kabir azabı”, “kabir nimeti”, “ruhla ilgili bilgiler”, “ölülerin berzah âleminde birbirleriyle görüşmeleri”, “hayattakilerin berzahakilerle görüşmeleri” gibi konular ilk etapta akla gelmektedir.

İslâm inancına göre ölen kişi ateşte yanmış, suda boğulmuş veya bedeni diğer hayvanlar ve canlılar tarafından yenilmiş olsa da bu merhaleden geçecek ve kıyamet günü diriltileceğinden de hiç şüphe yoktur.¹²

IV-Kabir Azabının Vukuunun Aklen Mümkün Olması

Kabir sorgu meleklerinin sorgulamasının dinen sabit, aklen mümkün olan şeylerden olduğu için gerçek olduğu kabul edilmektedir. Kabir azabının varlığı aklen de mümkün olan hususlardandır. Bu itibarla kabirde insanın azap göreceğine inanmak zorunludur. Bu yüzden Gazzali, kabir azabını inkâr edenleri bid'atçi, Allah'ın, Kur'an'ın ve iman nurundan mahrum kimseler olduğuna hükmetmiştir.¹³ Gazzali'ye göre aslında kelime-i şahadetin ikinci kısmı olan 've eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu' ifadesi aynı zamanda Münker-Nekir'in sorgulaması gibi hususlara da iman etmeyi gerektirmektedir.¹⁴

Akıl-nakil ilişkisi bağlamında “Kânûnü't-Te'vîl” adlı eserinde hadîslerin anlaşılmasına dair üç yaklaşım ileri süren Gazâlî'nin (ö.505/1111) bu yorumlarını

¹¹ Tirmizî, Kıyamet, 26.

¹² Toprak, Süleyman, “Kabir/ Kelâm”, *DİA*, XXIV, 37.

¹³ Gazzali, *İhyau 'ulumi' d-din*, ts., yy., Daru's-ş-a'b, IV, 2364.

¹⁴ Gazzali, *Kava'idu'l-akaid*, Alemü'l-kütüb, Beyrut, 1985, s. 63.

özetleyen Görmez'in şu ifadelerini aktarıyoruz: "Akıl ile nakil arasında çelişki görülen her yerde, sadece akli esas alarak nakli reddetmek ne derece ifrât ve yanlışlık ise, nakli esas alıp akli yok saymak da o derece bir aşırılık ve tefrît olur. Zira birinciler; akıllarına muhalif gibi görülen her haberi reddetmekle kalmazlar, Hz. Peygamber'den gelen bu tür haberlerin hilaf-ı hakikat olduğunu, ancak Hz. Peygamber'in gönderildiği toplumun seviyesine inmek için bunları telaffuz ettiklerini söylerler. Bu, Hz. Peygamber'e yalan isnat etmek olduğu için, apaçık bir küfürdür. İkinciler ise; her şeyi Allah'ın kudretiyle izah ederek, naklin en büyük şahidi olan akli dışlamak ve reddetmek konumuna düşerler ki, bu da naklin kendisini yalanlamak mesâbesindedir. Öyleyse yapılacak şey, bu hususta orta bir yol takip ederek, akıl ve nakli yorumlamak yoluyla, cem, te'lif ve telfîk etmektir. Ancak burada da asıl problem, hangisine öncelik tanınması gerektiğidir. Akla öncelik tanıyarak bütün hadîsleri mantikî çözümlenmelerle anlamaya çalışanlar, akıllarına ters gibi görünen birçok sahîh hadîsi reddetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar. Nakle öncelik tanıyanlar ise muhal olmayan her şeyi kabule yanaşırlar; hakikatin kendisine vâkıf olamazlar. Gazâlî'ye göre bu konuda takip edilecek metod; akıl ve nakli bir ve beraber kabul ederek, birini diğerine tercih etmeden anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktır."¹⁵

Mu'tezile akılcılığı bile mutlak değil, kısmî bir akılcılık olarak görmek mümkündür. Mu'tezile'ye göre, kabir azâbı konusu da, aklın alanına değil, naklin alanına giren bir husustur¹⁶ ve bu nedenle nasslarda vârid olduğu şekliyle bu hususlara iman etmek gerekir. Meselâ Kâdî Abdulcebbar (ö.415/1024), kabir azâbı meselesinin, sual, münker-nekir, mîzân ve sırat gibi akılla anlaşılamayıp sadece nakil ile bilinebilecek bir konu olduğunu söyler. O, bu konuyla ilgili gelen rivayetler de sahîh olduğundan, bu hususta nasslarda vârid olanı kabul etmenin en sağlam ve en tutarlı yol olduğunu belirtir.¹⁷ Bu nedenle nasslarda vârid olduğu şekliyle bu hususlara iman etmek gerekir. Bu nedenle, ona göre, ölü, (dirilerin) ayaklarının sesini duyar¹⁸ hadisinden yola çıkarak, ölüye azâb edilmesinin hak olduğunu söyler.¹⁹

Gazzali'ye göre, kabirde ölünün çektiği azabın dışardan belli olması veya bedende tezahür etmesi şart değildir. Bu durum tıpkı uykuda rüya gören kimse-

¹⁵ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasından Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 252.

¹⁶ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, sh., 732.

¹⁷ Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Tunus, 1974, s. 202.

¹⁸ Buharî, Cenâiz, 68.

¹⁹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 732.

nin durumu gibidir ki, dışardan bakan, uykuda iken gördüğü rüya sebebiyle ihtilam olan kimsenin rüyasında aldığı hazzı veya dayak yiyenin çektiği acıyı hissedemez. Ayrıca kabirde, bedeninin bir nebzesine azabı hissedecek kadar hayatın geri verilmesi mümkündür. Bu itibarla yırtıcı hayvanın parçaladığı insanın durumu düşünüldüğünde, hayvanın karnının o kimse için kabir hükmüne geçtiğini kabul etmek gerekir. Binaenaleyh, Mutezile'nin bir kısmı, 'ölünün acıyı hissetmediği müşahede ile sabittir, ayrıca yırtıcı hayvanın parçaladığı kimsenin kabri söz konusu değildir' diyerek kabir azabını inkâr etmeleri yersizdir.²⁰

V-Kabir Azabını Reddedenlerin İddiaları ve Söylemleri

Kabir hayatının varlığı, Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabittir. Kur'an'da birçok yerde kabir hayatına dikkat çekilmiş; Hz. Peygamber (sav) kabir hayatını "ahiret duraklarının ilki" olarak nitelendirmiş; âlimler de kabir hayatının varlığı hususunda icma etmişlerdir. Bu hayat ölümden hemen sonra başlayacaktır. Kıyametin kopmasına kadar da devam edecektir. Bu âlem, dünya ile Âhiret arasında geçici bir istasyondur. Dünyada Allah'ın rızasına uygun hareket eden insanlar, henüz kabir hayatındayken cennetvâri bir hayat yaşamaya başlayacaklardır. O'na isyanlarla dolu bir hayatın sonunda buraya gelenler ise burada azap ve sıkıntı çekmeye başlayacaklardır.²¹ Ehl-i sünnet âlimlerine göre, kabirde hem beden, hem de ruha azap veya nimet söz konusudur.

İbn Hazm'a (ö.456/1064) göre "ibtida" âleminde yaratılan ruhlar, "ibtıla" âlemine indikten ve birleştikleri bedenleri terk etmesiyle gerçekleşen ölümden sonra kabirde sorgulamaya tabi tutulur, bunun ardından dünya semasında bulunan ruhlar âlemine intikal ederek kıyamete kadar nimet veya azap içinde bulunurlar. Ölümün ardından gerçekleşen berzah döneminde ruhların cesetlerle hiçbir alakası kalmaz, zira cesetler zamanla toprağa dönüşür ve yok olur.²² İslâm filozoflarına göre, bedenlerden ayrılan ruhların artık bir daha ne kabirde, ne de kıyamette bedenlerine dönmeyecek ve ölümden sonraki haller sadece ruhî olacaktır.

İslâm ümmeti içerisindeki genel kanaat ise, ölümden sonra kabirde ruhun tekrar bedene döneceği, sorgulamanın ve azab ile nimetin ruh-beden bütünlüğüne yönelik olacağı şeklindedir. Çünkü ruh-beden ayrılığı, hayatın olmaması anlamına gelir. Hâlbuki kabirde bir hayat vardır ve bu da ancak ruhun beden ile

²⁰ Gazzali, el-İktisad fi'l-İtikad; Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1304/1983, s. 135-136.

²¹ Oğan, agt., 12.

²² Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Hazm/İtikadi Görüşleri", *DİA*, İst. 1999, XX, 55.

irtibatı şeklindedir. Ruh her ne kadar bedenden ayrılmış, ondan soyutlanmış ise de hiçbir şekilde onunla bir irtibatı bulunmayacak surette ondan ayrılmaz.²³

VI-Kur'ân-ı Kerim'de Kabir Azabına İşaret Eden Âyetler

Kabir hayatı ve azabıyla ilgili doğrudan ve dolaylı olarak pek çok âyet-i kerime söz konusudur. Âlimler, bu konuyu hadislerle dayandırdıkları gibi, âyetlere de dayandırmaktadırlar. Kabir kelimesi, Kur'an'da şu şekillerde geçmektedir: "Çoğunluk olmak iddianız sizi o kadar meşgul etti ki, mezarları ziyaretle oradakileri de sayacak kadar oldunuz."²⁴ "Şüphesiz yok ki kıyamet mutlaka gelecektir (kopacaktır). Kabirlerde olanları diriltecek olan Allah'tır."²⁵ "Sonra onu öldürdü ve kabre gömdürdü."²⁶ "(İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahman'ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! Derler."²⁷ "Ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım." Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır."²⁸ Bu âyetlerin zahirine bakıldığında kabir hayatının varlığına vurgu yapılmaktadır. Bir kısım âyetler bu minvalde olduğu gibi, aynı zamanda kabir azabından bahseden âyetler de söz konusudur. Onlardan bazılarını burada vermek istiyoruz.

Âhiret azabından evvel başka bir azabın daha olduğunu bildiren âyetlerden biri şudur: "O zâlimlere, ondan (âhiret azabından) evvel başka bir azap daha vardır, lâkin pek çoğu bilmez."²⁹, "Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır."³⁰ âyet-i kerimelerinin kabir azabına işaret ettiğini söyleyen müfessirler olmuştur. Fahreddin Râzî, bazı muhakkık âlimlere göre bu âyetten murâdın kabir azabı olduğunu söyler. Çünkü bir âyet sonra ikinci bir tehdit gelmekte ve onlar için alçaltıcı bir azap olduğu bildirilmektedir. İki âyetin de aynı azabı ifade etmesi tekrar olacağından Kur'ân'ın fesahat ve belâğatına uygun görülmemiştir.³¹

²³ el-Hanefî, İbn Ebi'l İzz, *el-Akîdetü't-Tahaviyye ve Şerhi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, 2. Baskı, Gurbaya Yay. İstanbul 2008, s. 430.

²⁴ Tekâsür, 102/2.

²⁵ Hacc, 22/7.

²⁶ Abese, /21.

²⁷ Yasin, 36/52.

²⁸ Mü'minun, 23/100.

²⁹ Tûr, 47.

³⁰ Mücâdele, 15.

³¹ Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)*, Dâru İhyâi'tTürâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420, XXIX, 497.

“(Allah inkârcılara) «Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?» diye sorar. «Bir gün veya daha az bir süre kaldık, sayanlara sor» derler.”³² Mâturîdî (ö.333/944), Mukâtil b. Süleyman’dan “kabirlerde kaldıkları” görüşünü nakleder.³³

“Onlar (kabirlerinde kıyamet gününe kadar) sabah ve akşam ateşe arz edileceklerdir. Kıyamet koptuğu gün de: “Fir’avn ve kavmini en şiddetli azaba sokun” denilecektir.”³⁴ Taberî (ö.310/909), burada zikredilen azgın kişileri Yüce Allah’ın helak edip boğduktan sonra onların ruhlarının kıyamete kadar her gün sabah-akşam iki kere ateşe sunulduğunu ifade etmiştir.³⁵ Neseî’ye (ö.710/1310) göre bu azap kıyametten önce olacaktır.³⁶ İbn Kesîr (ö.774/1370) ise, bu âyetle ilgili olarak, “Bu âyet, Ehl-i Sünnet’in kabir azabının varlığına dair görüşünü temellendirdiği için, en büyük bir asıdır.” diyerek kabirde azabın yalnız ruhlara yapılacağını, kıyamet gününde ise beden ve ruh birleştirileceğinden azabın daha şiddetli olacağını söylemektedir. Hz. Peygamber’in bilahare her namazda kabir azabından Allah’a sığındığını kaydetmektedir.³⁷

Diyanetin hazırlatmış olduğu “Kur’ân Yolu” adlı tefsire göre “sabah akşam” sözü, azabın sürekliliğini ifade eden bir deyimdir. Âyetin bu bölümü, “berzah” denilen ölümle kıyamet arasındaki dönemde inkârcıların ruhlarına her gün sabah ve akşam cehennemdeki yerlerinin gösterileceği şeklinde yorumlanmış ve kabir azabının varlığına delil olarak gösterilmiştir.³⁸

“Çevrenizdeki Bedeviler içinde ikiyüzlüler ve Medineliler içinde de ikiyüzlülükte direnenler vardır. Onları siz değil, ancak Biz biliriz. Kendilerine iki defa azab edeceğiz; onlar sonra da büyük bir azaba uğratılırlar.”³⁹ Taberî’ye göre; iki azaptan ilkinin, “münafıkların dünyadayken uğrayacakları sıkıntılar, yenilgiler”; ikinci azabın ise “kabir azabı”; büyük azabın ise, “cehennem azabı” olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰

³² Mü’minûn, 23/112-113.

³³ Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, VII, 499-500.

³⁴ Mü’min, 40/46.

³⁵ Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid Ebu Ca’fer, *Camîu’l-Beyan An Te’vîli’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1992, V, 2070-2071.

³⁶ Neseî, Hafızuddin Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Tevhidin Esasları*, çev. Hülya Alper, İz Yay., İstanbul 2007, s. 131.

³⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru Kur’âni’l-Azim*, Çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1985, XIII, 7001-7003.

³⁸ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *Kur’an Yolu*, DİB Yay., Ankara, 2007, IV, 574.

³⁹ Tevbe, 9/101.

⁴⁰ Taberî, age., IV, 349-350.

“Zulmedenlere, şüphesiz, bundan (ahiret azabından) önce de bir azap vardır.”⁴¹ Ayette geçen “bundan başka bir azap” tan maksadın, bazı müfessirlere göre “kabir azabı”, bazılarına göre ise, “açlık, yakınlarını ve servetini kaybetme ya da Bedir savaşı vb. hezimetlere uğrama gibi dünyevî belalar” olduğu anlaşılmaktadır.⁴²

Şehitlerin hayatta olduklarını, Allah katında rızıklandıklarını, bu sebeple de onlara “ölü” demeyi yasaklayan âyetler⁴³ de berzah hayatının kuvvetli delillerindedir. Şehitlerin berzah hayatında diri oldukları ve kendi katında rızıklandırıldıkları haberi ayette şöyle anlatılıyor: “Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma. Doğrusu onlar Rab’leri katında diridirler; (Cennet ve meyvelerinden) rızıklandırılır. Onlar, Allah’ın kendilerine verdiği ihsandan dolayı neşeli hâldedirler ve arkalarından kendilerine şehitlik rütbesi ile katılmayan mücahitler hakkında şunu müjdelemek isterler: Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.”⁴⁴ Diğer bir ayette ise, “Allah yolunda öldürülenlere, onlar ölülerdir, demeyin; hakikatte onlar diridirler. Fakat siz anlayıp bilemezsiniz.”⁴⁵ buyrulurken, onların diriliklerini ve nimetlere mazhar oldukları ifade edilmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri, bu ayetlerde geçen hayatın hakiki hayat olup rızıklanmalarının da berzahta devam ettiği görüşünde ittifak etmişlerdir.

Âyetin, “Bilakis onlar hayattadırlar, lâkin siz anlayamazsınız!” kısmı, berzah hayatının, dünya hayatından farklı olduğunu göstermektedir. Berzah hayatı, dünyadaki canlıların hissedebileceği türden değildir. Akılla da idrak edilemez, ancak vahiyle bilinebilir.⁴⁶ Bu sebeple bir kimsenin kabri açıldığında onun nimet içinde mi yoksa azap altında mı olduğu anlaşılabilir. İki kişi yan yana konulsa biri azap çekerken diğeri nimetler içinde olabilir ve bunu dışarıdan bakan biri

⁴¹ Tur, 52/47.

⁴² Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *age.*, V, 95-99.

⁴³ Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/169.

⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/169-170.

⁴⁵ Bakara, 2/154.

⁴⁶ Bkz. Beydâvî, el-Kâdî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418, I, 114.

anlayamaz. Bu sebeple Berzah hayatının şartları ile Dünya hayatının şartları birbirine kıyas edilemez.⁴⁷ İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), şehitlerin Berzah'ta hayatta olduklarını, Cennet'teki hallerini ise bütün mü'minlerin bildiğini söyler.⁴⁸

Kurtubî (ö. 671/1273), berzah hayatıyla ilgili olarak şöyle der: "Allah Teâlâ mükellef olan kuluna kabirde hayat vererek onu diriltir, ona dünyada yaşadığı gibi bir akıl verir ki, kendisine ne sorulduğunu ve bu sorulara nasıl cevap vereceğini anlayabilsin, Rabbinden kendisine ne geldiğini, kabrinde ona ikram veya ceza olarak ne hazırladığını idrak edebilsin. Bu ehl-i Sünnet'in görüşüdür."⁴⁹

Son olarak şu âyete de yer vermek istiyoruz: "...sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin."⁵⁰ ifadesinin, kafirler hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ, "Kalbi ölü bir kafire işittirmek, mezardaki ölüye işittirmek gibidir." şeklindeki benzetme ile kabirdekilerin işitmesinin mümkün olamayacağını vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in Bedir savaşında ölen kâfirlere onlar ölmüş oldukları halde yüksek sesle "Ey falan, ey filan, ey falanca! Ben Rabbinin bana vaat ettiğinin gerçekleştiğini gördüm. Siz de Rabbinizin vaat ettiğinin gerçekleştiğini gördünüz mü?" diye seslenmiş, bunun üzerine ashabtan bazıları, 'ölmüş oldukları halde onlarla nasıl konuşuyorsunuz?' diye şaşkınlık içinde sorduklarında ise Hz. Peygamber "Canım, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki onlar bu sözü sizden çok daha iyi işitmektedirler, fakat cevap veremezler." buyurmuştur.⁵¹ Buraya kadar zikredilen âyet-i kerîmeler ve hadis-i şe-riflerden anlaşılacağı üzere "Sen ölülere işittiremezsin" (Rum, 52) âyetinden maksat; ölüler değil, imânı kabul etmeyerek kalpleri ölü olan kâfirlerin ta kendisidir.

Kabir azabıyla ilişkilendirilen âyetlere baktığımızda bunların bir kısmının kabir azabına delâletinin kuvvetli, diğerlerinin ise zayıf olduğu görülmüştür.⁵² Dolayısıyla yukarıda verdiğimiz âyetlerden anlaşılacağı gibi, Kur'an'ın kabir

⁴⁷ Kaya, Murat, Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 164.

⁴⁸ İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım ibni'l-Hasen es-Sülemî ed-Dımeşkî, *Sultânü'l-Ulemâ, Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, I, 294.

⁴⁹ Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Itfeyyîş, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1964, XX, 173.

⁵⁰ Fâtır 35/22.

⁵¹ Krş. Nesai, "Cenaiz", 117; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 31, 38.

⁵² Kaya, Murat, Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 198. İlgili ayetlerin tefsirleri ve görüşler için bu makaleye bakılabilir.

azabına işaret ettiği; müfessirlerin çoğunluğunun ise ilgili âyetlerde geçen “azap” ifadelerini “kabir azabı” olarak yorumladıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak bu konuda verdiğimiz âyetlerin bunlardan ibaret olmadığını, daha başka âyetlerin de konuya ışık tuttuğunu söyleyebiliriz.

VII-Hadislerde Kabir Azabı Olgusu

Kabir azabı konusu, Kur’ân-ı Kerim’e dayandığı gibi, daha detaylı bir şekilde hadislerde yer almaktadır. Doğal olarak bütün meseleler, Kur’ân-ı Kerim’de külli, mücmel ve muhtasar olarak geçmektedir. Hadisler ise, bu meseleleri daha geniş bir şekilde izah etmekte, uygulanması gereken meselelerin de pratiğini göstermektedir. Kabir azabı konusunda pek çok hadis nakledildiği için konuyla ilgili müstakil kitaplar da kaleme alınmıştır.⁵³ Bu hadislerin sıhhat durumlarına bakıldığında ise, bunların sağlam hadisler olduğu müşahede edilmekte ve özellikle başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere pek çok hadis kaynağında yer almaktadırlar.

Bu konudaki yapılan bir tez çalışmasında konuyla ilgili incelenen hadislerin hiçbirisinin “uydurma olmadığı” sonucuna varılmıştır. Zira *Kütüb-i Tis’a*’da, kabir azabının olacağından bahseden on dokuz tane rivayet tespit edilmiş, bunlardan on beş tanesinin “sahih” iki tanesinin “hasen sahih”, bir tanesinin “hasen garip”, bir tanesinin ise “garip” olduğu sonucuna varılmıştır.⁵⁴ Bir makale çalışmasında da bu tür hadislerin, sened sayısına göre meşhur, hatta ma’nen mütevâtire yakın olduğu ifade edilmektedir. Yani bu hadislerin içerdiği anlamın manevi tevâtüre yakın olduğu söylenebilmektedir. İsnâdları bakımından incelemeye tabi tutulan üç hadîsin genel olarak isnâd yönünden sahîh olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁵ Sonuç itibarıyla isnâdları bakımından sahîh olan bu hadislerin metin ve içerik bakımından da sahîh olduğu kanaatine varılmıştır.⁵⁶

VIII-Kabir Azabının Varlığı

Şimdi de bu hadislerin bazılarını vermek suretiyle kabir azabının sağlam delillere dayandığını görmüş olacağız. Hz. Âişe kabir azabının olup olmadığını Resûl-i Ekrem’e sorduğunu, onun da “*Evet, kabir azâbı hakıtır*” buyurduğunu ve

⁵³ Örneğin en meşhurları için bk., Kurtubî, “Et-Tezkire bi Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Ahire”; Suyutî, “Şerhu’s-Sudur Bi Şerhi Hali’l-Mevta Ve’l Kubur”.

⁵⁴ Oğan, agt., sh., 5.

⁵⁵ Bk., Özdemir, Veysel, Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadislerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2014, cilt: XVIII, sayı: 59, s. 265-330.

⁵⁶ Özdemir, Veysel, Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadislerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014, cilt: II, sayı: 3, s. 55-123.

kıldığı her namazda kabir azâbından Allah'a sığındığını söylemektedir.⁵⁷ Hz. Osman bir kabre baktığı zaman sakalları ıslanınca kadar ağlar, sonra da Resûlullah (sav.)'in, *kabri âhiret yolculuğunun ilk menzili olarak kabul ettiğini, buradan kurtulan kimse için sonrasının daha kolay olacağını, buradan kurtulamayan için de sonrasının daha çetin olacağını* belirttiğini söylerdi.⁵⁸ "*Kabir, ahiret yolculuğunun ilk konağıdır. Bu kolay olursa sonrakiler daha kolay, zor olursa sonrakiler daha çetin olur.*"⁵⁹ hadisi bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Osman'dan sahih bir isnat ile rivâyet edilen şu hadis de kabir suâline açıkça delalet etmektedir. Allah Resulü, bir cenazeyi defnetme işini bitirince kabrin başında durarak şöyle buyurmuşlardır: "*Kardeşiniz için istiğfar edin ve imanında sebat göstermesi için Allah'a niyazda bulunun. Çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir.*"⁶⁰ Hz. Peygamber'in "*Muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihana çekiliyor...*"⁶¹ dediğini çok sayıda sahabe rivâyet etmişlerdir. Kabir sualinin varlığına, mana yönünden tevatür derecesine varan rivayetler delalet etmektedir. Hz. Peygamber, "*Müslüman kabirde sorguya çekildiği zaman, Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şehâdet eder. İşte bu şehâdet, Kur'ân-ı Kerîm'deki 'Allah, kendisine iman edenleri hem dünyada hem de âhirette sağlamlaştırır.' âyetinin delâlet ettiği mânâdır.*"⁶² buyurmuştur.⁶³

Berâ b. Âzîb'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah, iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret'te sabit bir sözle sabit kılar.*" âyeti kabir azabı hakkında nâzil olmuştur. Kendisine (kula): "*Rabbim kimdir?*" denilir. Bunun üzerine kul: "*Rabbim Allah; Peygamberim de Hz. Muhammed'dir. (sav.)*" der. Buna "*Allah, iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret'te sabit bir sözle sabit kılar.*" âyeti delildir."⁶⁴ Dolayısıyla kabir azâbı, Allah'ın buyruklarına uymayan insanın ölümünden kıyamete kadar geçecek olan uzun bekleyiş safhasında göreceği bir tür işkencedir. Mâhiyetini tam olarak bilemediğimiz bu azâba tâbi tutulmak için insanın mutlaka kabirde bulunması da gerekmektedir.⁶⁵

⁵⁷ Nesâî, Sehv 64.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 63.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 63.

⁶⁰ Ebû Dâvud, Cenâiz, 72.

⁶¹ Müslim, Cenâiz, 17; Nesâî, Cenâiz, 115; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 3-4.

⁶² İbrahim, 14/27.

⁶³ Buhari, Tefsir, 27, Cenâiz, 85, 87; Müslim, Cennet, 17, 51, 73; Ebû Dâvud, Sünnet, 27.

⁶⁴ Buhari, Tefsir, 27, Cenâiz, 85; Müslim, Kitâbu'l-cennet ve sıfatü naîmühe, 17; İbn Mâce, Zühd, 32; Nesâî, Cenâiz, 114; Ebu Davud, sünnet, 27.

⁶⁵ Çakan, İ .L.-Kandemir, M.Y.-Küçük, Küçük, K., *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, Erkam Yay., İst., 1997, VI, 248.

Pek çok âlim, “dünya hayatındaki sâbit kılma”nın kabir sualiyle alakalı olduğu görüşünü nakleder. Cenâb-ı Hak, âhirette de aynı şekilde mü’minleri sâbit kılacak ve hesapları kolay olacaktır. Beğavî (ö. 516/1122) yukarıdaki ayette geçen ifadeyi “ölümünden önce ve kabirde sâbit kılar.” diye tefsir ettikten sonra “Bu, ehl-i tefsirin çoğunluğunun görüşüdür” der.⁶⁶ Âyet-i kerime kabir sualiyle ilgili sarîh olmasa da sahîh senetlerle gelen hadis-i şerîfler onu tefsir etmekte, kabir sualiyle alakalı olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla müfessirlerin çoğunluğu da bu görüşü tercih etmişlerdir.⁶⁷

IX-Kabir Azabına Dair Örnekler

Kabir azabıyla ilgili olarak Hz. Peygamber’den gelen hadislerin sayısının oldukça çok olduğunu söyleyebiliriz. Biz bunların sadece bir kısmına yer vereceğiz. Enes b. Malik (ra.) şöyle demiştir: “Bir gün Hz. Peygamber (sav) Bilal’le birlikte Bâki mezarlığında yürürlerken Rasûlullah Bilal’e: “Ey Bilal benim duyduğumu duymuyor musun? diye sordu. Bilal: “Hayır duymuyorum Vallahi Ey Allah’ın Rasûlü!” deyince Rasûlullah: “Duymuyor musun? Şu kabirlerin sahipleri (kabrin içindekiler) - yani Cahiliyyede ölmüş kişiler - azap olunuyorlar.”⁶⁸ Başka bir hadis de şöyledir: “Muhakkak kabrin öyle bir sıkması vardır ki, eğer ondan kurtulacak biri olsaydı Sa’d b. Muaz kurtulurdu.”⁶⁹

İbn Abbas (ra.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (sav) iki tane kabre rastladı ve şöyle buyurdu: “Bunların (bu iki kabrin içinde yatan ölümler) ikisi de azap görüyorlar. Bunlar büyük günahtan dolayı azap görmüyorlar. Şu kabrin sahibi köçüculük yapıyordu. (İnsanlar arasında söz taşıyordu) Diğeri ise küçük abdestinden korunmuyordu.” İbn Abbas dedi ki: Sonra Allah Rasûlü bir yaş dal alıp ikiye böldü ve bunları kabirlerin üzerine dikti. (Orada bulunanlar) dediler ki: “Ey Allah’ın Rasûlü bunu niye yaptın?” Hz. Peygamber (sav) de: “Ümit edilir ki, bunlar kurumadıkça onların azapları hafifletilir.”⁷⁰ buyurmuştur. Başka hadislerde de

⁶⁶ Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes’ûd, Muhyi’s-Sünne, Meâlimü’t-Tenzîl fî tefsiri’l-Kur’ân, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğeri, Dâru’t-Taybe, 1997, IV, 349.

⁶⁷ Kaya, agm, s. 167.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 259.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 55, 98; Nesâî, es-Sünenü’l Müctebâ, IV, 100; İbn Hibban, Sıhah, VII, 379; Beyhaki, Şuabü’l-İman, I, 358.

⁷⁰ Buhari, Cenâiz, 87, Vudû, 54, 55, Müslim, Taharet, 34.

şöyle buyurmuştur: "Kabir azabının çoğu bevldendir."⁷¹ "Ölü kabrinde, kendisine nevha yapılmasından (bir takım iyiliklerini sayarak sesli ağlanmasından) dolayı azap görür."⁷²

Peygamber Efendimiz'in, kabirlerinde azâb gören o iki kişi hakkında "Azâb görmeleri büyük bir günah sebebiyle de değil." buyurması, "onlara göre büyük olmayan" demektir. Yoksa gerçekten "büyük bir suç olmayan" demek değildir. Esasen Peygamber Efendimiz de "Evet, aslında günahları büyüktür." buyurmak suretiyle durumu açıklamış bulunmaktadır. Nitekim işledikleri günahları ve hataları önemsemeyen, basite alan ve küçük gören çok insan vardır. Hadisimizdeki iki kişinin de bir anlamda, söz ile idrar damlacıkları arasında bir ilgi kurarak, "Bir iki söz değil mi, bir iki damlacık değil mi ne çıkar bundan." anlayışı içinde davrananlardan olduklarına işaret edilmektedir. Hatasını küçük görme hâlet-i rûhiyesine Hz. Aîşe vâlidemize iftira edilmesi olayı dolayısıyla yüce kitabımızda şöyle işaret buyrulur: "Siz önemsiz olduğunuzu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur."⁷³ Hadisi bu çerçevede anlamak gerekir.⁷⁴

Târih boyunca birçok âlim, idrardan sakındırma, gıybet ve koğuculuğun büyük günah oluşu gibi konularda kabir azâbı ile ilgili rivâyetleri delil olarak kullanmıştır. Ne var ki, son zamanlarda dini nasları, özellikle de hadisleri sistem-siz ve disiplinsiz bir şekilde önce akıl süzgecinden geçirme, bir başka deyişle hadisleri kabul veya red konusunda akli esas alma düşüncesindeki bazı kimseler bu gibi hadisleri, akla uygun olmadıkları ve mantık dışı oldukları gerekçesiyle reddetmektedirler. Hadis tenkidinde elbette akıl kriteri de vardır ancak, önem sırasına göre öncelikli olanların ihmal edilmesi ayrıca bir usul hatası olarak ortada durmaktadır.⁷⁵

Hz. Peygamber (sav), Beni Neccar bahçelerinden birinde bulunan müşrik kabirlerinin yanından geçerken azap sesini duyunca, yanındakilere kabir azabından Allah'a sığınmalarını tavsiye etmişti. Onlardan birisinin: "Ya Resûlallah, onlar kabirlerinde azap mı olunuyorlar?" diye sorması üzerine de şöyle cevap vermiştir: "Evet, onlar kabirlerinde öyle bir azapla azap olunuyorlar ki, (onların azabın şiddetinden attıkları çığlıkları) hayvanlar işitir."⁷⁶ Burada Resûlullah'ın işittiği ve hayvanların

⁷¹ İbn Mâce, Taharet, 26; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 389.

⁷² Buhari, Cenâiz, 33; Müslim, Cenâiz, 9.

⁷³ Nûr sûresi 24/15.

⁷⁴ Çakan, İ.L.-Kandemir, M.Y.-Küçük, Küçük, K., age., VI, 487.

⁷⁵ Özdemir, Veysel, Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadislerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme, s. 57.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 225.

da işiteceğini söylediği azap sesi, kabrinde azap görmekte olan kişinin feryadıdır. Nitekim bir hadisinde Peygamberimiz (sav) kabir sualini anlattıktan sonra, kâfir ve münafıklar cevap veremeyince onlara yapılan azabı şöyle anlatır: "...Sonra demirden bir tokmakla ensesine öyle bir vurulur ve kâfir yahut münafık öyle bir bağırır ki, insan ve cinden başka, ona yakın olan her şey onun feryadını işitir."⁷⁷ "Kabrinde kâfire doksan dokuz tinîn (ejderha) saldırtılır ve kıyamet gününe kadar onu ısırırlar ve sokarlar..."⁷⁸ Diğer bir hadiste ise bu vuruşla o kişinin toprak olacağı ve ruhu tekrar kendisine iade edilerek azaba devam edileceği bildirilmiştir.⁷⁹

Kısaca diyebiliriz ki, kabirde kâfir, müşrik ve münafıklar azap göreceği gibi, mü'minlerden günahkâr olan bazıları da azap görecektir. Gıybet ve koğuculuk yapmak, borçlu olarak ölmek, ölüye yüksek sesle ağlamak, yalan söylemek, zina etmek, faiz yemek, Kur'an'la amel etmemek, içki içmek gibi fiillerin de kabir azabına sebep teşkil ettiğini yine hadisler bildirmektedir.⁸⁰ Bu bağlamda kabir azabı konusunda ümmetini uyararak Hz. Peygamber, aynı zamanda müminleri kabir nimeti ile de müjdelemiştir. Kabir bazı insanlar için azap yurdu olduğu gibi bazı insanlar içinse nimet yurdu olacaktır. Kabir nimetinin varlığı, buna delalet eden ayetler ve mana yönünden tevatür derecesine varan hadislerle sabittir.⁸¹

XII-Kabirdeki Nimetler

Hadislerden anlaşıldığına göre, kabirdeki nimetlerin başlıca kısımları şunlardır: Müminin ruhunun rahmet melekleri tarafından yedi kat semaya yükseltilmesi⁸², Kabirde müminlere Cennet'teki makamlarının gösterilmesi⁸³, Kabrin genişletilmesi⁸⁴, Kabrin aydınlatılması⁸⁵, Kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe

⁷⁷ Buhari, Cenaiz 66, 85.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 38, VI, 353; Dârimî, Rikak, 94.

⁷⁹ Ebu Davud, Sünnet, 27.

⁸⁰ Bk., Buhârî, Cenâiz, 88; Vudu, 57, Cenaiz 116; Ahmet b. Hanbel, Müsned, I, 225; İbn Mâce, Sadâkât, 12; Buhârî, Cenâiz, 33; Müslim, Cenâiz, 9; Buhârî, Cenâiz, 92, Ta'bir, 48.

⁸¹ Oğan, agt., sh., 27.

⁸² Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 287-288, 295-296.

⁸³ Buhari, Cenâiz, 86, 88; Müslim, Cennet, 17, 65-66; Nesâi, Cenâiz, 109-110, 116; Tirmizî, Cenâiz, 71; Ebu Davud, Sünnet, 27; İbn Mâce, Zühhd, 32; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 3-4, IV, 287-288; Malik, Muvatta, Cenâiz, 16.

⁸⁴ Müslim, Cennet, 17; Nesâi, Cenâiz, 109-110; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 3-4.

⁸⁵ Buhari, Salât, 72, Cenâiz, 65; Müslim, Cenâiz, 4, 23; Ebu Davud, Cenâiz, 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 388, VI, 297.

haline getirilmesidir. Nitekim, Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (sav) kabir nimeti ile ilgili olarak şunları bildirmiştir: "Mü'min kabrinde bir bahçe içerisinde hoşça karşılanır ve on dördündeki ay gibi etrafına ışık saçar."⁸⁶ "Âdemoğluna kabrinde sabah-akşam cennet veya cehennemdeki yeri arz edilir."⁸⁷ Dolayısıyla Hz. Peygamber, "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur."⁸⁸ buyurarak kabir hayatının iki yönünden bahsetmektedirler.

Kısaca, kişinin dini-ahlaki durumuna göre kabirdeki konumunun farklı olacağını bildirmiş; bir diğerinde "Kim garip (veya hasta) olarak ölürse şehit olarak ölmüş ve kabrin fitnelerinden korunmuştur. Rızkı sabah-akşam cennetten getirilir ve güzel kokularla kokulandırılır."⁸⁹

Kabir azabıyla ilgili olarak kısaca şu görüşlere yer verebiliriz:

a)-Kabirdeki azabın olacağına inanırız ancak onun keyfiyetiyle meşgul olmayız ve keyfiyetini bilemeyiz. Selef-i Salihin ve bazı âlimler bu görüştedir.

b)-Ehl-i Sünnet ve çoğunluğun görüşü: Kabirdeki azab ruhla beden her ikisine birlikte olacaktır. Bu mümkün olan şeylerdendir, bunda hiçbir imkânsızlık yoktur. İlgili nasların zahirinden de bu anlaşılır.

c)- Kabirdeki azabı sadece ruh hissedecektir. İslam âlimlerinden küçük bir topluluk bu görüştedir.

d)- Kabirdeki azabı sadece beden hissedecektir. Bu da, küçük bir grubun görüşüdür.⁹⁰

X-Sorgu Melekleri

Ehl-i Sünnet'e göre kabirde Münker-Nekir sorgusu haktır. Ölen kimse kabre konulduğu zaman ilk karşılaşacağı şey Münker ve Nekir isimli iki meleğin sorularıdır. Bu iki melek ölen kişiye "Rabbin kim?" "Dinin ne?" "Peygamberin kim?" gibi sorular sorarlar. Dünyada mü'min olarak yaşamış ve iman üzere ölmüş olanlara Allah Teâlâ, meleklerin sorduğu soruların cevabını ilham eder ve sorulara kolayca cevap verirler. Ondandır kendilerine cennet kapıları açılıp

⁸⁶ Tirmizî, Kıyamet, 27.

⁸⁷ Buhari, Cenâiz, 88; Müslim, Cennet, 17; Tirmizî, Cenâiz, 71; İbn Mâce, Zühd, 32; Nesâi, Cenâiz, 116; Ahmed b. Hanbel, II, 59; Malik b. Enes, *Muvatta*, Cenâiz, 16, Dâru'l-Hadis, Kahire 2004.

⁸⁸ Tirmizî, Kıyamet 26.

⁸⁹ İbn Mâce, "Cenaiz", 61.

⁹⁰ Oğan, agt., sh., 23.

nimet ve mutluluk içinde kıyametin kopmasını ve âhiretteki makamlarına kavuşmayı arzularak beklerler. Kâfir veya münâfık olanlar ise bu sorulara cevap veremezler. Onlara da cehennem kapıları açılır, oradaki azap kendilerine gösterilir ve o andan itibaren onlar için azap ve ceza başlar. Kendilerine kıyametin kopmasından sonra görecekları cehennemdeki yerleri gösterildikçe kıyametin kopmamasını isterler.⁹¹ Çünkü onlar, daha kötü bir durumla karşılaşacaklarını bilirler.

Buhârî (ö.256/869), Müslim (ö.261/874), Nesâî (ö.303/899) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) rivâyet ettikleri hadiste, kabre konulan ölüye, iki meleğin gelip Rabbî'nin ve peygamberinin kim olduğu hakkında soru soracakları anlatılır, Tirmizî'nin (ö.279/874) rivâyet ettiği bir hadiste de bu meleklerin, Münker ve Nekir isimli melekler olduğu ifade edilmektedir.⁹² Bera b. Âzip'ten rivayet edilen ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedî*'nde yer alan bir rivayette kabirde kişiye: *"Rabbim kimdir?"; "Dinin nedir?"; "Size gönderilmiş olan kimdir? ve "Amelin nedir? şeklinde sorular sorulacağı ve mü'minin bunlara "Rabbim Allah"; "Dinim İslam"; "Bize gönderilen Hz. Muhammed'dir.(sav); "Allah'ın kitabını okudum, ona iman ettim ve onu tasdik ettim." şeklinde cevap vereceği haber verilmektedir.*⁹³

Ebû Hureyre'den (ra) nakledilen ve Müslim'in (ö.261/874) Sahihi ile Ebû Dâvûd'un (ö.275/888) Süneni'nde yer alan bir hadiste Hz. Peygamber (sav), İbrahim suresinin 27. ayetini okuduktan sonra şöyle buyurmuşlardır: *"Bu, ona kabrinde, "Rabbim kim? Dinin ne? Peygamberin kim?" denilip de onun: 'Rabbim Allah, dinim İslâm, Peygamberim de Muhammed'(s.a.s.) dir. Bize Yüce Allah katından açık deliller getirdi, ben de ona iman ettim ve onu tasdik ettim,' dediği zamandır."*⁹⁴

Değişik bir hadis de Ebu Said el-Hudri'den rivayet edildiğine göre O şöyle demiştir: *"Ben Rasûlullah (sav) ile bir cenazede idim. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey insanlar, muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihan ediliyor. İnsan kabre konulup da arkadaşları dağılıncaya bir melek gelir onu oturtur ve: "Bu adam hakkında ne dersin?" diye sorar. Eğer adam mü'min ise: "Allah'ın bir olduğuna ve Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna şehadet ederim" der. Bunun üzerine melek ona: "Doğru söyledin" der. Sonra Cehennem'e bir kapı açılır ve: "Eğer Rabbine inanmasaydın yerin burası olacaktı. Ama sen iman ettiğin için yerin şurasıdır." denilir ve cennete bir kapı açılır. Mü'min oraya (cennetteki yerine) hemen varmak ister. Melek kendisine: "sakin ol" der ve kabri genişletilir. Ölü kâfir veya münafık ise meleğin "Bu adam hakkında ne dersin?" sorusuna: "Bilmiyorum. İnsanların bir şey dediğini duydum ve ben de söyledim" diye cevap verir. Melek ona: "ne (O'nu) anladın; ne (O'na) uydun, ne de hidayete erdin" der. Sonra Cennet'e bir kapı açılır ve melek ona: "Eğer Rabbine inansaydın yerin burası olacaktı. Ama sen iman etmediğin için Allah Teâlâ o yerini bununla*

⁹¹ Oğan, agt., sh., 15-16.

⁹² Tirmizî, Cenâiz, 70,

⁹³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 287-288, 295-296.

⁹⁴ Müslim, Cennet, 51; Ebû Dâvûd, Sünnet, 27.

*değiştirdi." der ve Cehennem'e bir kapı açılır. Sonra tokmakla öyle bir vurulur ki, insan ve cinler hariç bütün mahlûkat onun çığlığını işitir."*⁹⁵

Yukarıdaki hadisin değişik bir versiyonu da şöyledir: "Ölü (ya da sizden biriniz) defnedildiği zaman ona siyah ve mavi gözlü -ki bunlardan birisine Münker diğerine Nekir denir- iki melek gelir ve derler ki: 'Bu adam hakkında ne derdin'? Bunun üzerine o kimse (ölmeden önce) söylediğini aynen söyler ve: 'O, Allah'ın kulu ve Rasûlüdür. Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir' der. Melekler: "Biz senin bunu söylediğini biliyorduk." derler ve kabri yetmiş arşın kare genişletilerek içi nurla doldurulur ve ona "uyu" denir. O kimse: 'Aileme döneyim ve onlara haber vereyim mi' der. Bunun üzerine onlar: 'Uyu! Düşün gecesinde güveyin uyuduğu gibi uyu! Çünkü onu uykusundan ancak ailesinden en çok sevdiği kimse uyandırır' derler. O kişi, Allah onu o yatağından mahşere kaldırmaya kadar (rahat rahat) uyur. Eğer o kimse münafık ise (soruya): "İnsanların (ona peygamber) dediklerini işittim ve ben de aynı şeyi söyledim, (doğru mudur) bilmiyorum" diye cevap verir. Melekler: 'Biz senin bunu söylediğini biliyorduk' derler. Ardından toprağa: 'Çullan onun üzerine' denilir. Toprak onun üzerine çullanır; (bu sıkma neticesinde) kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah onu yattığı yerden kaldırmaya (mahşer için diriltinceye) kadar kabrinde azab görmeye devam eder."⁹⁶

Dikkat edilirse değişik rivayetlerin sorgu melekleriyle ilgili olarak birbirini desteklemesi yanında birbirlerini açıklamakta, izah etmekte ve neticede mesele daha da vuzuha kavuşmaktadır.

XI-Kabir Azabından Allah'a Sığınma

Yukarıda kabir azabının varlığını ispatlayan hadislerden sonra kabir azabından Allah'a sığınılması konusunda da bazı hadisler söz konusudur. Çünkü Peygamberimiz kabir azabından Allah'a sığındığı gibi, ümmetinin de Allah'a sığınmasını istemiştir: "*Sizden biriniz namazı bitirdiği zaman şu dört şeyden Allah'a sığın: Cehennem azabından, kabir azabından, ölü ve dirilerin şerrinden ve Mesih Decal'm şerrinden.*"⁹⁷ Hz. Osman diyor ki: "Resulullah (sav) ölüyü defnetme işini bitirince kabrin yanında durup şöyle derdi: "*Kardeşiniz için istiğfar edin (Allah'tan affını isteyin) ve (imanda) sebat göstermesi için (Allah'a) niyazda bulunun. Çünkü şu*

⁹⁵ Bk. Buhari, Cenâiz, 66, 85; Müslim, Cennet, 17; Nesâî, Cenâiz, 109-110, 115; Ebu Davud, sünnet, 27; Ahmed b. Hanbel,, Müsned, III, 3-4, 126, 233-234, 346, IV, 352-353.

⁹⁶ Müslim, Cennet, 17; Tirmizî, Cenâiz, 71; İbn Mâce, Zühed, 32; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 3-4.

⁹⁷ Müslim, Cenâiz, 26; Ebû Dâvud, Salât, 184; Nesâî, Salât, 64; İbn Mâce, İkâme, 26.

*anda o sorguya çekilmektedir.*⁹⁸ Böylece Hz. Peygamber (sav) “*Allahım, cehennem azabından Sana sığınırım. Ve kabir azabından Sana sığınırım. Ve yine Mesih Deccalin fitnesinden de Sana sığınırım.*”⁹⁹ şeklinde dua ederek kabir azabından Allah’a sığınmış ve ashâba da Allah’a sığınmalarını söylemiştir.

Hz. Peygamber (sav), “Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından (bir kısmını) sizlere işittirmesi için muhakkak Allah’a dua ederdim.”¹⁰⁰ buyurmuş, yine muhtelif zamanlarda ashabına, “Kabir azabından Allah’a sığınınız.”¹⁰¹ diye emretmiş ve bizzat kendisi de kabir azabından Allah’a sığınmıştır.

“Ey Allahım! Muhakkak ki ben kabir azabından, cehennem azabından, diri ve ölülerin fitnesinden ve Mesih Deccâl’in fitnesinden sana sığınırım.”¹⁰² “...Allahım onu kabir fitnesinden (imtihtanından) ve cehennem azabından koru.”¹⁰³ şeklinde niyazda bulunurdu.

Kabir fitnesi, Peygamber *aleyhisselâm*’ın Allah’a sığındığı tehlikelerden biridir. Meleklerin ölen herkesi sorguya çekmesiyle başlayan kabir hayatı, iyi kullar için huzur ikliminin başladığı, dünyadaki görevini gerektiği gibi yapmayanlar için de sıkıntıların başlayıp devam ettiği bir başka âlemdir.¹⁰⁴

Hz. Peygamber (sav), kabirdeki kişilere nasıl dua edileceğini de bizlere öğretmiştir: Cübeyr b. Nüfeyr’in anlattığına göre Avf b. Mâlik, Hz. Peygamber’in (sav) bir cenazede (yaptığı) duasını ezberlediğini ve O’nun şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Allahım! Onu başışla! Ona merhamet et! Ona afiyet ver! Onu affet! Onun evini (kabirini) güzel yap ve genişlet! Onu yağmur, kar ve dolu ile yıka! Kirlerden beyaz elbiseyi temizlediğin gibi onu da hatalarından temizle! ...Onu cennete girdir! Onu kabir azabından (ya da cehennem azabından) koru!*”¹⁰⁵

Kısaca diyebiliriz ki, Hz. Peygamber, kabir azabının varlığını, sorgu-sualin olacağını bildirdikten sonra da bu azabdan kendisi bizzat Allah’a sığınmakta ve ümmetine de Allah’a sığınılmasını öğütlemektedir. Kabirdekiler için nasıl dua edileceğini de bizlere öğretmektedir.

⁹⁸ Ebu Davud, Cenâiz, 73.

⁹⁹ Buhari, Cenâiz, 86; Müslim, Cenâiz, 26; Ebu Davud, Edeb, 110; Nesâi, Cenâiz, 115.

¹⁰⁰ Müslim, Cennet, 17.

¹⁰¹ Müslim, Cennet, 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 296.

¹⁰² Buhari, Cenâiz, 86, Müslim, Mesâcid, 25;

¹⁰³ Müslim, Cenâiz, 26; İbn Mâce, Cenâiz, 23; Ebu Davud, Cenâiz, 60; Nesâi, Cenâiz, 77.

¹⁰⁴ Çakan, İ.L.-Kandemir, M.Y.-Küçük, Küçük, K., age., VI, 245.

¹⁰⁵ Müslim, Cenâiz, 26; Nesâi, Cenâiz, 77

XIII-Âlimlerin Kabir Azabıyla İlgili Görüşleri

Şimdi de İslam âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerini biraz daha detaya girmek suretiyle vermek istiyoruz. Öncelikle şunu tekrar edelim ki, Ehl-i Sünnet âlimleri, kabirde sual, azap ve nimetin olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim İmam-ı Âzam (ö. 150/767) *el-Fıkhu'l Ekber* isimli eserinde “Kabirde Münker ve Nekir’in sualleri, kabirde ruhun cesede iade edilmesi, bütün kâfirler ve asi mü'minler için kabir sıkıntısı ve azabı haktır.” demektedir.¹⁰⁶ İmam el-Cüveynî (ö. 478/1085): “Ümmetin selefi, kabir azabını ispatta, kabirlerinde ölülerin diriltilmesinde ve ruhlarının cesetlerine reddolunmasında ittifak etmişlerdir.” demiştir.¹⁰⁷ Bu husustaki hadislerden bazılarında ruhun cesede iade edileceği açıkça zikredildiği gibi,¹⁰⁸ bu hadislerin çoğunda ölünün, kendisini kabre koyanların geri dönüşlerinde ayak seslerini işiteceği, oturtulacağı¹⁰⁹ da delil olarak zikredilmektedir.

Kabir azabının varlığını kabul edenler aynı zamanda keyfiyetinde ihtilâf ederek ikiye ayrılmış, Ehl-i Sünnet “Kâfir ve affedilmediği takdirde fâsık olan meyyit dirilir ve kabrinde azap görür.” derken, Kerrâmiye “Bunlar ölü oldukları halde azap görürler.” demiştir.¹¹⁰ Mutezile mezhebinden bir kısım âlimler ise, kabir azabını inkâr etmişlerdir.

Ruhun cesedine döneceğine dair ileri sürülen bu konuda dört görüş karşımıza çıkmaktadır: Birincisine göre ruh, kabirde cesede girecektir. İkincisine göre cesetten ayrılan ruh, kabirde değil, ancak kıyamette bedene girecektir. Üçüncü görüşe göre, cesetten ayrılan ruh, artık hiçbir zaman cesede girmeyecektir. Dördüncü görüşte ise, ruh cesede girmekle beraber, suâl ruhsuz cesede olacaktır ve ruhsuz olan cesette Allah suâllere cevap verme kudretini yaratacaktır.¹¹¹

¹⁰⁶ Öz, Mustafa, “el-Fıkhu'l Ekber”, *İmam-ı Â'zam'ın Beş Eseri*, 3. Baskı, İFAV Yay., İst. 2002, sh., 59.

¹⁰⁷ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelâm Tarih Ekoller Problemler*, 5. Baskı, Tekin, Kitabevi, Konya 2001, sh., 450; Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu'l Mevâkıf*, Matbaayı Amire, İstanbul 1311, III, 243.

¹⁰⁸ Ebû Dâvud, Sünnet, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 287-288.

¹⁰⁹ Buhârî, Cenâiz, 66; Müslim, Cennet, 17; Ebû Dâvud, Sünnet, 27.

¹¹⁰ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420, I, 211.

¹¹¹ Toprak, age., s. 279-280.

İslâm ümmeti içerisindeki genel kanaat, ölümden sonra kabirde ruhun tekrar bedene döneceği, sorgulamanın ve azab ile nimetin ruh-beden bütünlüğüne yönelik olacağı şeklindedir. Çünkü ruh-beden ayrılığı, hayatın olmaması anlamına gelir. Hâlbuki kabirde bir hayat vardır ve bu da ancak ruhun beden ile irtibatı şeklinde gerçekleşir.¹¹² Ölüyü hareketsiz görmemiz, suali duymamamız buna engel olmaz. Zira uykuda olan kimse de görünüşte sakin, fakat içinde, uyandığı zaman bile duyabileceği lezzet ve elemi tadardır.

Âlimlerin bir kısmına göre, kabirde ruh, cesede, bizim kavrayamayacağımız bir tarzda dönecek ve cesetle beraber azab çekecek veya nimet görecektir. Ruh olmadan sadece bedenın sorguya çekileceği bazılarınca ifade edilmişse de çoğunluk buna kaşı çıkmıştır. Buna mukabil bazıları da: “İbn Mürre ve İbn Hazm’ın söylediği ifade edilen, sualin yalnızca ruh için olmasını doğru saymamakta, sahih hadislerin bunu reddettiğini söylemektedirler. Onların iddialarına göre, “Eğer sorgulama, sadece ruh içinse ruhun, kabirde bulunmasının hiçbir anlamı yoktur.”¹¹³ Ehl-i Sünnet’e göre ölü, suâli anlayacak ve cevap vermeye güç yetirecek ve yine kabirdeki azabın acısını, nimetin de zevkini duyacak kadar bir hayat ile diriltir. Kur’ân’da “*Muhakkak Allah kabirlerde olan (kimse) leri diriltecektir*”¹¹⁴ buyurulmuştur ki, kabirdekileri kıyamet günü diriltmeye kadir olan Allah Teâlâ, onları suâl, ceza ve nimet için de, bunları hissedecek derecede bir hayat ile kabirlerinde diriltmeye de kadirdir.¹¹⁵

İslâm filozoflarına göre ise, bedenlerden ayrılan ruhların artık bir daha ne kabirde, ne de kıyamette bedenlerine dönmeyecek ve ölümden sonraki haller sadece ruhî olacaktır.¹¹⁶ Felsefecilerden İbn Sina ise bedenın ölümü ile birlikte ruhun da öleceğini bildirir. Ona göre gerçek anlamda ölümsüz olan insanın nefsidir. İnsan nefsi, akl-i sâni olan nefsi-külliiden kopup geldiğinden, bedenın ve ruhun ölümü ile birlikte tekrar geldiği yere döner ve gerçek kaynağına katılır. Çünkü bu dünya ve ceset, nefsi için zulmet diyarıdır, hâlbuki nefsin gerçek yeri nurlar âlemidir ki, zaten nefsi oradan buraya kopup gelmiştir.¹¹⁷

¹¹² Karadaş Çağfer, *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, Emin Yay., Bursa 2008, s. 89.

¹¹³ İbn Kayyim, *el-Cevziyye, Kitabu’r-Ruh*, Çev. Şaban Haklı, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul, 2003, s. 73.

¹¹⁴ Hacc, 22/7.

¹¹⁵ Toprak, age., s. 281; Florida Kulla, *Kabir hayatı ve Arnavutluk’ta âhiret*, Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Kelam Bilim Dalı, 2008, Bursa, s. 69.

¹¹⁶ Gazali, *Dalâletten Hidâyete*, Haz. Ahmet Subhi Fırat, İst. 1978, s. 55.

¹¹⁷ Durusoy, Ali, “İbn Sina/ Felsefesi”, *DİA*, İst. 1998, XX, 325-326.

İbn Teymiyye'ye göre, sorgulama anında ruhun bedene döneceğine mütevatir sahih hadisler delalet etmektedir. Kabirde ruhun cesede dönmesi, dünyada ona dönmesi gibi değildir. Şüphesiz her yerin kendine göre hükümleri vardır.¹¹⁸ İbn Kayyim, ruhların kabirlerde cesetlerine döneceğini bildiren bazı hadislerin zahirine dayanarak, öldükten sonra ruhun, kabirde cesede döneceğini, fakat bu dönüşünün, dünyadaki gibi bedene hayat vermesi şeklinde olmayacağını söylemektedir. Ona göre ruhun, bedenle beş türlü irtibatı vardır. Kabirde ruhun cesetle irtibatı, uykuda bedenle irtibatına benzer. Kabirde ruhun bedene dönmesi, bedenle bizim fark edemeyeceğimiz biçimde bir irtibat kurmasıdır. İbn Kayyim, bu görüşünü, ruhun bedene döneceğine dair naklettiği uzun bir hadise dayandırıyor.¹¹⁹

Sonuç

Kabir azabının varlığı konusu, günümüzde tartışılan konulardan birisidir. Daha önceden ehl-i sünnet âlimlerinin reddetmediği, kabullendiği pek çok mesele günümüzde bazıları tarafından çok basit gerekçelerle inkâr edilmektedir. Bu konularla ilgili sağlam hadisler inkâr edilince mezkûr konuyu reddetmek de daha bir kolaylaşmaktadır. Konuyla ilgili delil mahiyetinde gelen ayetler de kendi istekleri doğrultusunda yorumlanmak suretiyle adeta devre dışı bırakılmaktadır. Burada akılcılığın devreye sokulması da ayrı bir sorundur. Nitekim konu, akıl alanına giren bir konu olmadığı için bu konuda akıl yürütmek yerine gelen naslara göre hareket edilmesi elzemdir. Dolayısıyla sadece delil olarak konuyla ilgili ayet-i kerimeler esas alınmış olsa bile kabir azabının reddedilmesi mümkün değildir. Bu tür insanlar, önce bir fikre sahip oluyorlar, daha sonra da o fikre göre nassları ya reddediyor veya istedikleri gibi tevil edebiliyorlar. Halbuki önce ilmi tetkikler yapıldıktan sonra fikir sahibi olunması elzemdir.

Kabir azabı, kabir hayatının bir parçasıdır. Varlığı konusunda ehl-i sünnet âlimleri arasında ittifak vardır. Kabir azâbının olmadığı ya da sadece kâfirler için söz konusu olabileceği konusunda, Mûtezile ve Hâricîler'den çok az sayıda kimse görüş beyan etmişse de, Ehl-i sünnet ve anılan mezheblerin büyük çoğunluğu kabir azâbının varlığı hususunda görüş birliği içindedirler. Ancak onun keyfiyeti tam olarak bilinemez. Ehl-i Sünnet ve çoğunluğun görüşü: Kabirdeki azap ruhla beden her ikisine birlikte olacaktır. Bu mümkün olan şeylerdendir.

¹¹⁸ İbn Teymiyye, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Muhammed Fatih el-Murabit, Tevhid Yay., İstanbul 1998, s. 488.

¹¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., s. 64-65.

Kabirdeki azabın sadece ruhun veya sadece bedenin hissedeceğini söyleyenler azınlığı teşkil etmektedir.

Kabir hayatıyla ilgili yapılmış bir yüksek lisans tezinde ulaşılan sonuç şöyle açıklanmaktadır: Kütüb-i Tis'a içerisinde kabir hayatıyla ilgili olarak mükerrerlerle birlikte 79, mükerrerlerin dışında ise 63 rivayet tespit edilmiştir. Bu 63 rivayetten elli tanesinin "sahih"; dört tanesinin "hasen"; dört tanesinin "hasen sahih"; iki tanesinin "hasen garip"; bir tanesinin "hasen li gayrihi"; bir tanesinin "garip"; bir tanesinin ise "zayıf" olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışma sonunda şu sonuçlara ulaşılmıştır: a)- Kabir hayatının varlığı, Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabittir. b)- Kabir hayatıyla ilgili konulara yedi ayette işaret edilmekte; bu âlemlle ilgili ayrıntılı bilgiler ise hadislerde yer almaktadır. c)- Ehl-i Sünnet âlimleri, kabirde sual, azap ve nimetin olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. d)- Kabir sualiyle ilgili rivayetler, mana yönünden tevatür derecesindedir. e)- Cumhura göre, kabirde sorgulama; azap ve nimet, ruh-beden bütünlüğüne yönelik olacaktır. İslâm filozoflarına göre ise bu durum sadece ruha yönelik olacaktır. h)- Ölü için yapılan iyilik ve yardımlardan ölü istifade edecektir.¹²⁰

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1982.
- Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, Muhyi's-Sünne, *Meâlimü't-Tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğeri, Dâru't-Taybe, 1417/1997, C. IV, s. 349.
- Beydâvî, el-Kâdî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (I-V), thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418, C.I, s. 114.
- Buhârî, Ebû Abdîlah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Çağrı Yay., İst., 1982.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu'l Mevâkıf*, Matbaayı Amire, İstanbul 1311, III, 243.
- Çakan, İ.L.-Kandemir, M.Y.-Küçük, Küçük, K., *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, Erkam Yay., İst., 1997.
- Durusoy, Ali, "İbn Sina/ Felsefesi", *DİA*, İst. 1998, XX, 325-326.
- Ebû Davûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, *Sünen-i Ebi Davud*, Çağrı Yay., İst., 1981.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (I-X), thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420, C. I, s. 211.

¹²⁰ Oğan, agt., s. 117-118.

- Florida Kulla, *Kabir hayatı ve Arnavutluk'ta âhiret*, Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Kelam Bilim Dalı, 2008, Bursa, 69.
- el-Hanefî, İbn Ebî'l İzz, *el-Akîdetü't-Tahaviyye ve Şerhi*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, 2. Baskı, Guraba Yay. İstanbul 2008.
- Gazzali, *Dalâletten Hidâyete*, Haz. Ahmet Subhi Fırat, İst. 1978.
- Gazzali, *İhyau 'ulumi'd-din*, Daru's-Şa'b, yy., ts.
- Gazzali, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1304/1983.
- Gazzali, *Kava'idu'l-akaid*, Alemü'l-kütüp, Beyrut, 1405/1985.
- Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelâm Tarih Ekoller Problemler*, 5. Baskı, Tekin, Kitabevi, Konya 2001.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasından Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- İbn Kayyim, el-Cevzîyye, *Kitabu'r-Ruh*, Çev. Şaban Haklı, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul, 2003.
- İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l Azim*, XIII/7001-7003. Çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1985.
- İbn Manzur, Ebu Fadl Cemâleddin Muhammed b. Manzur el-Mısırî, *Lisanu'l Arab*, VII/376-377, Dâru's-Sadr, I- XV, Beyrut 1990.
- İbn Teymiyye, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Muhammed Fatih el-Murabit, Tevhid Yay., İstanbul 1998.
- Izzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kâsım ibni'l-Hasen es-Sülemî ed-Dımeşkî, Sultânü'l-Ulemâ, *Tefsîru'l-Kur'ân* (I-III), thk. Dr. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996.
- Karadağ Çağfer, *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, Emin Yay., Bursa 2008.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *Kur'an Yolu*, DİB Yay., I-V, Ankara, 2007.
- Kaya, Murat, Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 198.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim İtfeyyîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1426/2005.
- Mücâhid b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, Ebû'l-Haccâc, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî'l-Hadîs, 1410/1989.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Camiu's-Sahih*, thk., M.F. Abdülbaki, Daru İhyai't Türesi'l-Arabi, Beyrut, 1956.
- Nesefî, Hafizuddin Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Tevhidin Esasları*, s. 131, çev. Hülya Alper, İz Yay., İstanbul, 2007.

- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, 5. Baskı, Marifet Yay., İst. 2002.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtîhu'l-ğayb)* (I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsi'l-Arabî, 1420.
- Oğan, Kasım, *Kabir hayatıyla ilgili rivayetlerin tespit tahric ve değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı, Konya, 2010.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'an- Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?* , Etüt Yayınları, Samsun 2007.
- Öztürk, Muzaffer, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Yok mu?", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 8, sayı:1, Ocak-Haziran 2008.
- Özdemir, Veysel, Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadîslerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2014, cilt: XVIII, sayı: 59, s. 265-330.
- Özdemir, Veysel, Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty*, 2014, cilt: II, sayı: 3, s. 55-123.
- Öz, Mustafa, "el-Fıkhü'l Ekber", *İmam-ı Â'zam'ın Beş Eseri*, 3. Baskı, İFAV Yay., İst. 2002.
- Taberi, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid Ebu Ca'fer, *Camiu'l-Beyan An Te'vili'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l İlmiye, Beyrut 1992.
- Toprak, Süleyman, "Kabir/ Kelâm", *DİA*, İst., XXIV, 37.
- Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, Konya 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Hazm/İtikadi Görüşleri", *DİA*, İst. 1999, XX, 55.